

Олимпиада кыттыылааҕа

(араспаанньаҕ, аатыҕ, аҕаҕ ата)

Улууһун, нэһилиэнньэҕ _____

Оскуолаҕ _____

(РЛИ үөрэнээччитэ буоллаххына, эбии урукку оскуолаҕын уонна учууталыҕ аатыҕ толору суруй*)

**Саха тылыгар өрөспүүбүлүкэтээби
олимпиада соруудахтарын толорорго ыйыы-кэрдии
2023-2024 үөрэх дьыла**

Күндү доҕорбут!

Эйигин өрөспүүбүлүкэтээби олимпиада түмүктүүр түһүмэбэр кыттан эрэргинэн эбэрдэлиибит!

Үлэни толорууга 4 чаас бэриллэр. Бириэмэбин сөпкө аттарар туһуттан бастаан соруудах арааһын болҕойон аах.

А соруудах (60 баал). Соруудах илиискэ бэйэтигэр толоруллар. Хас биирдии соруудах биирдии-иккилии хоруйу эрэйэр (кылгастык, 1-2 тылынан).

В соруудах (30 баал). Ырытыгы арааһын туспа илиискэ үгэс буолбут онкулунан толор.

С соруудабы (10 баал). Бэриллибит тиэмэбэ эссетэ суруй. Саньыр санаабын сааһылаан, тыл этигэн ньымаларын туһанан, тупсаҕайдык-хомоҕойдук суруйарга кыһан. Тиэкиһи оноруу ирдэбилин (этиилэр саха тылын нуорматыгар сөп түбэһиилэрэ, сахалыы тыл үөрүйэбин тутуһуу, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар.

Үлэ үгүс марайа суох ыраас буоларыгар кыһан, буочаргын болҕой.

Ситиһиһи баҕарабыт!

А чаас

Таба суруйуу, дорҕоон үөрэбэ

1. Таба суруллубут тылы бул.

уу нуһаран – уу-нуһаран

бэриэмэ – бириэмэ

үөһээ (тутаах) – үөһэ (тутаах)

саанан (ыт) – сааннан (ыт)

(эһиги) аһаарын – (эһиги) аһаарыг

сардырҕаччы – сардырҕатчы

икки ангы – икки ангыы

халтараан – халтыраан

былхаҕар – былҕаҕар

таанг – таа

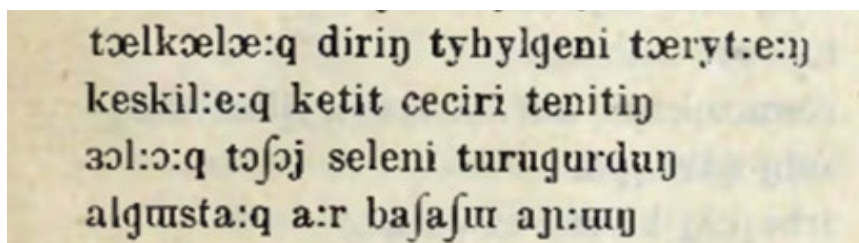
2. Күннэтэ тахсар “Сулустар сүбэлиллэр” интернеккэ рубрика алҕаһын көннөр.

Таба суруллуутун, сурук бэлиэтин болҕой.

 <p>Хой </p> <p>Бу күн барыта табыллыа - ылсыбыт үлэн түмүктээх буолуо</p>	<p>Ыйааһын </p> <p>Бу күнү тапталлааххын кытары атаар. Киинэбэ эбэтэр сибидээнньэбэ сылдыын диэн сулустар сүбэлиллэр</p>
<p>Обус </p> <p>Бэйэн бэйэбин истэр кэм кэллэ. Ис дууһабын иһит, сүрэбин сэрэйэринэн салайтар</p>	<p>Скорпион </p> <p>Сүрэбин агарын көрсө илик дьонго бүгүн санга билсигии олохтуурга эбэтэр баар сыһыаны чингэтэргэ табыгастаах күн</p>
<p>Игирэлэр </p> <p>Биир киһи туһуттан элбэх мүччүргэннээх сырыыларга тийиэн</p>	<p>Охчут </p> <p>Чугас дьонун, доботторун тапталларыгар угуттанан, кинилэр көмөлөрүнэн элбэҥи ситиһиэн</p>
<p>Рак </p> <p>Бу күн үчүгэйи ырагалан, кэрэни кэрэхсээ, дьолу түстэн. Итини барытын тутустаххына ситиһии энгэрдэниэ</p>	<p>Чубуку </p> <p>Биир тылынан быһа эттэххэ чубуку олобор бу күн улахан уларыйы буолаары турар. Үчүгэй уларыйы</p>
<p>Хахай </p> <p>Элбэҥи сүрэххэр чугастык ылынаргыттан бэйэн эрэ эрэйдэниэн. Борустуой буол</p>	<p>Күрүлгэн </p> <p>Кыра кыһалба аайы аахайыма. Барыта кэмигэр буолуо. Инники элбэх ситиһии көһүтэр</p>
<p>Кыыс </p> <p>Дьикти сонуну истиэн. Ыраахтан кэлбит ыалдыты маанылыыр ордук</p>	<p>Балыктар </p> <p>Ким эрэ эн тускунан соччото суох хобу-сиби тарбата сылдыар. Эн кэккэ дьонгуттан. Сэрэхтээх буол</p>

3. Саха норуотун чулуу уола С.А. Новгородов, академик Л.В. Щерба үөрэбин ылынан, «Бастаанны сурук-бичик» (1922) диэн букубаарын айбыта, суругар «хайдах сангарарын курдук суруй» диэн бириинсиби тутуспута.

Сорудах: С.А. Новгородов «Ааҕар кинигэтигэр» (1923) Миитэрэй Борукуоппайап «Былыргы алгыс» хоһоонуттан быһа тардыы бэриллит. Хоһоон салгыытын новгородовтуу суруйарга холон.

кириллица

новгородовтуу

аһыныылаах санаалаах	
айыы тойон аҕабыт	
айыы сандаар тыына	
алын өттүгүтүнэн	
сааскыт тохору	
адьарай аймаҕыттан	
араначчылыы турдун	

Лиэкстикэ

4. Ханнык тыллар этиллибиттэрий?

1	Кылтан эбэтэр хоппуруонтан тэн харахтардаах гына баайыллыбыт балыктыыр тэрил.	
2	Кыра да тыалга тэлибирии турар хатынна маарынныыр сэбирдэхтээх мас.	
3	Булчут бултуур сиригэр олороругар анаан туттубут кыра дьыэтэ.	
4	Саха дьахтара төбөтүн эргитэ баанар эбэтэр оннук кэтэр таҥаһа (үксүгэр оҕуруолаах, кизгэллээх. Үрүн көмүстэн эмиэ оноһуоллуон сөп)	

5. VI-VIII үйэлэргэ олоро сылдыбыт түүр норуоттара суруйан хаалларбыт суруктарын тылын былыргы түүр тыла диэн ааттыыбыт.

Бу соруудахха былыргы түүр тылыттан бэриллибит тылларга сахалыы тылбааһын талан туруоран биэр.

qan	алгыс
semiz	аҕыс
satı'yla	сана
sekiz	эн
sen	атыылаа
siz	бачча
alqış	эмис
bunča	эһиги
jana	хаан

6. Хоһоонго омоформалары састаабынан ырыт.

О, чахчы, дойдохтоох сир, бэккин.

Уус тылтан күндү таас кыһыллар (А),

Күн сирин кизэргэлин сирбэккин,

Көстөллөр бу күөхтэр, кыһыллар (Б). (Иван Арбита)

А	кыһыллар <
Б	кыһыллар <

Морполуогуйа

7. Амма Аччыгыйын «Сааскы кэм» арамааньттан быһа тардыыны аах. Соруудахтары толор.

*Сытаан кэпсэммэт, кыайан **хоһуйулубат** кэрэ Амма өрүс килбиэннээх уутун **тэлгэтэн** нэлэнийэ устар. Дьарбаа таас түгэбэ ууну **курдаттыы** дьэрэлийэн көстөр. <...>*

О, холку, киэн, сэмэй, улуу! Үчүгэийн ньии маны барытын көрөн сылдьар!

*Микиитэ сыыры таннары сүүрдэ. Онтон, кыайан тохтообокко, икки илиитин саратан баран, тэмтэрийэ-тэмтэрийэ, сүүрэн бэдьэнгэлээн иһэн, лах гына олоро түстэ, этэрбэстэрин уста биэрдэ. Ойон туран, **аллара** баттанан, өрө тардынан кэбистэ, икки илиитин кэннинэн ууммутунан сүүрэн, **хатыгыр** сикэ кэдэкэччийэн тиийэн ууга ыстанна, этэ дьар гына түстэ. Туох да быыстала суох илиитинэн-атабынан кулунаайданан ууга чомполонно, умуста, күөрэйдэ, умса, тизэрэ эргийтэлээтэ, сырдык обуруолары ыһахтаата.*

7.1. Бэлиэтэммит тыллар хайа санга чааһа буолалларын ый.

хоһуйулубат	
-------------	--

тэлгэтэн	
курдаттыы	
аллара	
хатынгыр	

7.2. Бэриллибит тыллар ханнык туһаайыыга туралларын ый.

хоһуйуллубат	
тэлгэтэн	
саратан	
баттанан	
чомполонно	

7.3. Туохтуурдар ханнык көрүнгэ туралларый?

тардынан кэбистэ	
эргийтэлээтэ	
ыһыахтаата	

8. Ханнык сыһыарыы бэлиэтэммитин ый:

көрүтэлээбитэ < көр + (ү)тэлээ + бит + э

А) тиэтэтэр көрүн сыһ.

В) төхтүрүтэлиир көрүн сыһ.

Б) дыһайар туһаайыы сыһ.

Г) соруйар киэп сыһ.

Синтаксис

9. Бэлиэтэммит тыл ханнык этии чилиэнэ буоларын ый: *Обонньор төбөтүн санныыччы туттар, уотугар аргынньахтаан олорор.* (АА)

А. быһаарыы

Б. сиһилии

10. Биир састааптаах этии арааһын тиксигиннэртээ.

Ытаабат оҕону эмсэхтээбэттэр.	Сирэйдэммитэх этии
Үлэбэ эрдэ туруллар.	Быһаарыта суох сирэйдэммит этии
Уһун суол устун айаннаан аҥаарытан, ааһан истим.	Ааттыыр этии
Чэчиринэн кизгэтиллибит ыһыах түһүлгэтэ.	Быһаарыылаах сирэйдэммит этии

11. Этиилэр тэнийбиттэрин-тэнийбэтэхтэрин быһаар.

Этии	тэнийбит	тэнийбэтэх
Халлаан харангатынан, бүрүллэн барар. (АА)		
Өр сытта. (АА)		
Микиитэ тулуйбата, күлэ түстэ. (АА)		
О, үчүгэйдик ньии сир-халлаан, аан дойду. (АА)		
Үөрэх уонна олох оргуйа түһэр. (АА)		
Доҕо-ор, куораттыыр буоллум. (АА)		

12. Тыл ситимин ый:

Холобурдар	салайыы	сыстыы	тардыы	сөпсөһүү
....аҥаар тоҥонобунан трибунаҕа тайанан хоодьоччу тутунна. (АА СК)				
Оболор орон улаҕатыгар биһиккэ угуллан сытар кыһыл оҕону: ... “Бээй-бээй, баай-баай”, – дэстилэр. (ББ)				
Харыстаан, Микиитэни дьоно аанньа үлэлэппэттэр . (АА)				
Итини барытын көрө эрэ олоҕбут хоноһо... сөбө санаата. (ББ)				

13. Сурук бэлиэтин туруор.

Кураан сиргэ уу киллэрдэххэ(А) кини кизбэ-таһаата бүтүннүүтэ уларыыр(Б) үүнээйитэ даҕаны(В) климата даҕаны (Г) дьонун олоҕо-дьаһаҕа даҕаны.

Хоруйа:

А.	В.
Б.	Г.

14. Баһылатыылаах холбуу этии салаа чааһын арааһын быһаар.

<i>Хайдах гыналларын айбыт бэйэтэ билэр. (ББ)</i>	
<i>Бурдук ситэ тардыллыбатабыттан эмээхсин кыһында, бүгүн мээккэлэммити иһиккэ куттарда. (АА)</i>	
<i>Кинилэр ылсар-бэрсэр, сүүйсэр сүүйтэрсэр үптэрэ-баайдара – остуоруйа. (АА)</i>	
<i>Суйдаммыт тамалбаннар быыстарыгар кыһынны курупааскылар таарбайа хаампыттара сиритэ уулан эрэр... (АА).</i>	
<i>Онтон, оботун сүтэрбит таба салгыны сытырбалыы турарын курдук сэгэйбэхтээн, тула хайыспахтаата. (АА СК)</i>	

Тыл култуурата

15. Бэриллитбит этиилэргэ алҕаһы көннөр.

1	<i>Бүгүнгү күнү доботторгун кытта атаарарга күһэлин.</i>	
2	<i>Үтүө күнүнэн буолуохтун, күндү доботтор!</i>	
3	<i>Уол оҕону баттабын күлтэччи кырыйбыттар.</i>	
4	<i>Аламабай манган күн.</i>	
5	<i>Ас сыта туналыйар.</i>	
6	<i>Буруйу онгороохун кыччаата.</i>	
7	<i>Ынырык үчүгэй кэнсиэргэ сырыттыбыт.</i>	
8	<i>“Аранас өг – арахсыы бэлиэтэ”, – диэтилэр.</i>	

В чаас

В1. Лиэксикэлии ырытыгыта онор (5 баал): **иэдьэгэй**

В2. Саҥа чааһынан ырытыгы:

А. Бэлиэтэммит тылы саҥа чааһынан ырыт (5 баал): **Кырачаан оҕолор ытаары мэрбэҥнэспиттэр.**

Хоруйа:

Б. Бэлиэтэммит тыллары састаабынан ырыт:

\overline{a}

Толоруу холобура: ойуулатан < ойуу + $\overline{лаа}$ + т + ан
 ойуу – тыл олоҕо, аат тыл
 -лаа – туохтуур үөскүүр сыһ.
 -т – дьаһайар туһайыы сыһ.
 -ан – урут сыһыат туохтуур сыһ.

\overline{a}

\overline{aa} – уһун аһаҕас дорҕоон кылгас аһаҕаһынан солбуллуута

1. *Таллан Бүрэ – билиҥҥи саха критиката сатаан ситэ өйдүү, сыаналыы илик поэттарыттан биирдэстэрэ. (Сэмэн Данилов)*
2. *Уһун айанҥа турунуох иннинэ кичэйэн бэлэмнэнэллэр.*
3. *Кини, өрүтэ эскири-эскири, үнкүрүйтэлээн ылыан, саһыгыраччы күлүөн баҕарталаабыта (Болот Боотур “Уһуктуу”)*
4. *Мин билэбин, үтүө санаалаах хоруол уонна харалыаба эһигини ыныртарбыттар. (Шекспир “Гамлет” (С.Тарасов тылб.))*
5. *Күн кириэр диэри кэтэспиттэр.*

В3. Сиинтэксисти ырыт (этии тийбин ый, сурук бэлиэтин быһаар, этии чилиэнинэн ырыт, тыллар үрдүлэригэр сана чаастарын суруй, ситиминэн ырыт) **(10 баал):**

Кизэ утуйаары олон, дьиэлээх дьахтар, бүргэһинэн дьөлүтэ анһа-анһа, инһир сабы уган, сатака¹ уллуну үүйэ олорорун көрөн, Өксөкүлээх Өлөксөй дьааһыгыт түгэбиттэн хас да суон, синһыгэс иннэлэри таһааран бэлэхтээбитэ. (Болот Боотур “Сааскы дьыбардар”)

¹ таба тилэһинэн аттарыллыбыт уллун

С чаас

Тиэкис публицистика истиилинэн суруллубутун дакаастаан суруй (10 баал)

Манчаары Баһылай туһунан тус санаабын сааһылаан, тупсаҕай-хомоҕой тылынан суруйарга кыһан. Ырытыыга тиэкиһи оноруу ирдэбилин (этиилэр саха тылын нуорматыгар сөп түбэһиилэрэ, сахалыы тыл үөрүйэҕин тутуһуу, ырытыы тылын-өһүн хомоҕойо, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар.

МАНЧААРЫ АЛБАН ААТЫНАН КЫНАТТАНАН...

(Манчаары Баһылай төрөөбүтэ 215 сылын көрсө)

<...> Бүгүнгү күнүгэ биһиэхэ, саха норуотугар, “Манчаары Баһылай национальнай герой дуу эбэтэр ороспуой дуу?” диэн күөрэйэн кэлэ турар мөккүөрү быһааран, тохтоторго уолдьаста диэн үгүс дьон суруйаллар. Холобур, Василий Талонов (“Туймаада”, 31.01.2019), Борокуоппай Баһылайап (“Туймаада”, 07.03.2019), Георгий Артемьев (“Туймаада”, 27.12.2018), Егор Шишигин (“Туймаада”, 25.07.2019), Николай Ребров (“Кыым”, 17.06.2017, “Туймаада”, 28.11.2019), Иван Пономарёв (“Туймаада”, 12.12.2019) уо.д.а. <...>

Манчаары Баһылай ыраабы өтө көрбүтүн, биһиэхэ дьоллоох олобу түстээн хаалларбыт кэс тылларыттан өйдүөхтээхпит: “Дьоллоох олох кэлиэ, кэнэбэски кэнчээри ыччат кэриэс кэпсээн оностоуо, бар дьонум бука бары хоһоон-ырыа оностоуо. Кутурҕаннаах ыар олохпун кулуттар номох гыныахтара, сылдыбыт суолум тыргыллыа, сыралаах эрэйим сырдыкка төлкөлүө”. Онон дьон-сэргэ “үйэлэр кирбиилэригэр Манчаары Баһылай курдук сана кэм үтүө ыччата үөскээн, саха саргытын салайыа, үс дойду өйүн түмэн өрөгөйүн үрдэтиэ” диэн кичим баҕа санаата уҕараабат.

Манчаарыны үөрэтии норуоту, эдэр ыччаты патриоттуу тыынна (дойдумсах буолууга, дойдуга тапталга) иитиигэ сүнкэн суолталааҕа саарбахтаммат. Холобур, эдэр ыччаттан: “Ким Манчаары курдук саха чулуута буолуон баҕарарый?” – диэн ыйыттааха, ама, ким бэйэтин үйэтин ыраабынан куоһарар сайдыылаах өйдөөх-санаалаах, күүстээх-уохтаах, төгүрүччү талааннаах буолуон баҕарбат буолуоҕай? Манчаары – бэйэтэ ыра санаа оностубут көңүл дьоллоох олоҕор олоҕор олорботор даҕаны, ол туһугар хорсуннук туруулаһан охсуспут, сана үйэ эркэйттин охсубут сүдү өбүгэбит.

Кини төрөөбүт дойдутугар, дьонугар-сэргэтигэр, доҕотторугар таптала ураты күүстээх эбит. Кини Арассыыйа киэн киэлититтэн, түүнүктээх түрмэтиттэн, хандалылаах холуонньатыттан биэс төгүллээн күрөөн ахтылҕаннаах төрөөбүт Арыылаах алааһыгар төннөн кэлбитэ. Төрөөбүт түөлбэтигэр үүнэн турар аарыма бэс маһыгар сүгүрүйэн, алааһын күөх кырсыгар умса түһэн сытын-сымарын ылан, тойук туойан ахтылҕанын таһаарара.

Санаан көрдөххө, билинни кэмнэ дойду диэни аахайбатах, силистэрин-мутуктарың сүтэрбит дьон элбээбит кэмигэр, ама, итинтэн ордук Ийэ сири хайдах таптыахха сөбүй? <...>

Н.Д. Неустроев, педагогика билимин дуоктара, ХИФУ профессора,
Арассыыйа уонна СӨ билимин үтүөлээх деһэтэлэ,
педагогическай уонна социальнай билимнэр академияларын академига,
СӨ бочуоттаах ытык кырдыаҕаһа, Мэнэ Хаңалас улууһун бочуоттаах гражданина

«Күрүлгэн» уус-уран альманах, 2020. – №1. – С. 100-105.

